

دردنجی جلد

مارت - اپریل ۱۹۲۵

صافی : ۱

دار الفنون

ادبیات فارسی و عربی

فلسفہ ، اجتماعیات ، تاریخ ، جغرافیہ ، ادبیات

ایک آبدہ بر نشر اول نور

مندرجات

[کوپرلی زادہ فواد]
[محمد شرف الدین]
[نجیب عاصم]
[کوپرلی زادہ فواد]

اسکی تورکلر دہ دینی سحر برعنه : یاغور طاشی
جنکیز خان [ابن عربشاه] دن مترجم
تورک دیلنک تاریخی صرفی
آذری ادبیاتنه دائر نوظلر : « حسن اوغلی » و « حبیبی »

استانبول — مطبعہ عامرہ

۱۹۲۵

اسكى توركلردە دىنى - سىمى بىر غىنى

«يات» ويا ياغمور طاشى [*]

اسكى توركلركى حيات دىنيەلىرى حقندەكى معلومات ، مع الاسف ، هان يوق دىنەجك قدر ابتدائى بىر ماھىتدە بولونيور . مختلف تورك شعبەلىرى آراسىندە خارجدن كەلە دىنى سىستەملەركى صورت انتشارىنە دائر ، داھا «آبەل رەموزا» دن باشلايەرق «قوچەرا» ، «قوولسون» ، «بارتولد» ، «شاوان» ، «پەللىو» و داھا بىر طاقم عالملىر طرفىدن - كرك دوغروندن دوغرويه كرك دولايىسىلە بو مسئلهلىرى تنوير ايدەجك - پك قىمتلى تدقيقات ياپىلمىشسەدە ، توركلركى كندىلەرىنە مخصوص ابتدائى دىنەلىرى و غىنىلەرى حقندەكى مجهوليت حالا دوام ايدىيور . «رادلوف» ، «لەوشىن» ، «سەرزەمەسىكى» ، «پاسسونەن» كى عالملىك بعض تورك شعبەلىرى حقندەكى اتنوگرافىك تدقيقلىرى ، شەھەرز چوق مفيد اولقلە برابر ، ھنوز كافى صايىلاماز ؛ برچوق روس و بعض ماجار اتنوگرافلىرىك بو خصوصدە وجودە كتىردەكلىرى برچوق داغنىق مساعى ايسە ، مع الاسف ، بين المللى علم عالمى اىچون عادتا ناقابل وصول بىر حالەدە بولونيور . اسكى تورك دىنىك اىچە آكلاشىلمەسى اىچون بو اتنوگرافىك مشاھدەلەركى متمم ضرورىسى اولان تارىخى تدقيقاتە كلنجە ، بو خصوصدە ، حتى اتنوگرافى ساحەسىندەكى قدر چالاشىلمادىغنى اعتراف مجبوريتىندەيز . حالبو كە مختلف تارىخى منبەلەردە وبالخاصە چىن ، عرب و عجم اثرلەندە تورك تارىخ دىنىسنە عائد اولدقچە مەھم تفصىلاتە تصادف ايدىلمەكەدەركە ، بونلركى تدقيق و تصنيفى و اتنوگرافىك مشاھدەلەلە مقايىسەسى تقدىرنە مفيد نتيجەلەلە ايدىلەجكى پك طبعىيدر . شوصوك سەنەلەردە توركيادە «دورقھام» سوسيولوژىسنىك ك مەھم و حرارتلى طرفدارى اولان مدرس ضيا كوك آلپ بك اسكى تورك حيات دىنيەسى حقندە «تورك تورەسى» [مطبعة عامرە ، ۱۹۲۳] عنوانلى كوچوك برسالە نشر ايدەركى سوسيولوژىق بىر نقتە نظردن بو مەھم مسئلەنى تدقيقە باشلادى .

[۰] بو مخطره ۱۹۲۳ تەرىن اولندە پارسدە طوپلانان بين المللى تارىخ اديان قونغرەسنىك اسلام شعبەسىندە اوقونمىشدر . بو مسئلە حقندە داھا مفصل بر اثر حاضرلادقسەدە ، اونك نەشرىنە انتظاراً ، بو كوچوك تدقيقى عىناً درج ايدىيورز .

دور قهایم مکتبنک مه تودولوژیک پرنسیپلرینه تماماً طرفدار اولمقله برابر ، بر مورخ صفتیه ، عزیز مسلکداشمک چیقاردیغی شایان دقت و ماهرانه نتیجهلردن بر چوغنه قارشى هنوز تماماً احتیاطکار داوراندیغی اعتراف ایدرم . بومسئلهیه عاڈ اتنوگرافیک مشاهدelerک و تاریخی تدقیقلرک هنوز پک ابتدائی ، حتی قسمماً هیچ باشلاماش اولدیغی برصیراده ، عجله ترکیبلره و ایضاحلره قالدیشمق ، فکر محه ، چوق تهلکهلی بر یولدر . ایشته بو نقطه نظره صادق قالارق ، هیئت محترمه کزه عرض ایتدیکم بوکوجوک مخطرده ، اسکی تورککلر آراسنده موجود - دینی سحری بر عننه حقنده پک مختلف منبعلردن مستخرج تاریخی معلوماتی خلاصه ایده جکم .

۱

موضوعه کیرمه دن اول ، آوروپاده شیمدییه قدر بو مسئله حقنده یاپیلیمش تدقیقاتی خلاصه ایتک ایستهرم . بنم بیلدیکم کوره ، ابتدا بویوک عالم « قاترمهر » ، « جامع التواریخ » ک طبع ایتیش اولدیغی قسمنک حاشیه لرنده [ص ۴۲۸-۴۵۵] بوکا عاڈ مختلف منبعلردن التقاطاً معلومات ویرمش اولدیغی کبی ، « هاهمه ر » ده « آلتون اوردو تاریخی » نده [ص ۱۵ ، ۴۲ ، ۲۰۶-۲۰۷ ، ۴۳۵ ، ۴۳۸] بعض قیمتلی ایضاحاتده بولونمشدی که ، بومیانده « محمد بن منصور » ک اثرندن نقلاً ویردیکی معلومات پک شایان دقتدر . بونلردن صوکر « دوبرو Dubeux » ، « Tartarie, 1848 » عنوانی اثرنده ، « تیمقووسکی Timkowski » یه استناداً [Voyage à Peking à travers la Mongolie] ، « یده طاش » دینن بو سحرلی طاشک « پادزهر » اولدیغی سویله یهرک ، « بابرنامه » ده صیق صیق اسمی کچن بو طاشک سحری خواصنه اعتقادک تورککلر آراسنده پک اسکیدن بری شایع بولوندیغی و شرق مؤلفلرینک بوکا عاڈ ذکر ایتدکلری مشهور افسانه یی نقلدن صوکر ، « عزت الله » آدلی بر سیاحک « یارکند » دن بحث ایدرکن بورانک خصوصیتلری صیراسنده بو طاشی ده صایدیغی بیلدیریور و اونک بوافاداتی ده نقل ایدیور [ص ۱۵۳-۱۵۴] . « یاداطاش » ک « ژاد: یشم طاشی » اولمایوب بر « bézoard » پادزهر اولدیغی سویله یین ابتدا « تیمقووسکی » در . بونلردن صوکر « وامبه ری » [Die primitive cultur des Turko-tatarischen volkes, 1879, s. 250] بو خصوصده بعض معلومات ویرمشه ده ، « هاهمه ر » و « قاترمهر » ک

تدقیق لرندن هیچ خبردار اولمادیغی کبی تاریخی منابعده هیچ مراجعت ایتمه دیکندن، بوکا مهم بر قیمت اضافه اولوناماز . بونلردن سوکرا «julius Ruska»، «قزوینی»، حقنده کی تدقیقاتنده، «عجائب المخلوقات» ک مختلف عرب و فارسی یازمه لرنده یا غمور طاشنه عاند پارچه لری جمع و مقایسه ایده رک مفید معلومات ویرمشد؛ لکن دوغروندن دوغروییه بوموضوعی تنویر ایتمک مقصدیغی تعقیب ایتمه دیکندن، بو خصوصده کی بوتون منابعه مراجعت شوپله دورسون، حتی «قارمه ر» ک تدقیقاتندن بیله بی خبر قالمشدر [Der Islam, 1913, Band.Iv]. موسیو «په للیو» نک، «یات» دینیلن بو طاشله «نه فریت» Jade آراسنده بر مناسبت اولمایوب «jade» ک اسپانیولجه «Piedra de hijada» دن مشتق اولدیغی حقنده کی مطالعه سی [P. peliot, T'oung Pao, 1913, 436] و «مارقو وارت» ک «über das volkstum der komanen» ک ادلی اثرنده «کردیزی» دن نقلاً «Barthold» دن [پترسبورغ علوم آقاده میسی مه موارلری، ۸ نجی سهری، جلد ۱، نومرو ۴، ۱۸۹۷-] بوجغرافیاچینک تورکر حقه نده ویردیکی معلومات حقنده «Kuun» ک «keleti szemle» ده کی سلسله مقالاتنده باقکنز [اقتباس ایتدیکی کوچوک بر حاشیه و ذیل [ص ۳۷ و ۲۰۱] استثنا ایدیله جک اولورسه، صوک سنه لرده بومسئله حقنده هیچ بر یکی و اطرافلی تدقیق یاپیلدیغی بیلیمورز .

بو مسئله یه عاند اتنوگرافیک مشاهده اولارقده، ساده جه، «غرونار» Grenard ک «تورکستان و تبت، ۱۸۹۸» نده مندرج معلوماتدن خبردارز . اوکا نظراً «تورکستان چینی» نک مسلمان خلقی آراسنده کی «سحر باز» لرك الك مهمی «جادوکر» djâdoûger لردر. حمسادک برکتلی ویا برکتسز اولماسنی تأمین ایدیه یلن، هوانک اسلک ویا فنالغی النده اولان بو قورقونج سحر باز لرك باشلیجه سحر واسطه سی «یات، یده، یادا، جده، جادی» کبی - بر برینک عینی - اسملر آلان طاش اولدیغی دوشونولنجه، «جادوکر» ک، «جادیجی» = جده جی = یده جی «تعبیر قدیمک فارس یلشمش بر شکلی اولدیغی درحال آکلاشیلیر. بونلرک بو طاشی ناصل قوللاندقلرینی ده آکلان «غرونار» [ص ۲۵۶-۲۵۷]، کتابنک دیگر بر یرنده، بو طاشک «jade» - فارسی «یشم»، موغولجه «Khast»، چینجه «yu»، تورکستان چینیده ده «قاش» - اولدیغی، وحتی بوفرانسزجه کله نک اسکی تورکجه ده کی «یات» دن آلدیغی، - طبیعی یا کلش اولارق - سویلیور [ص ۱۸۶ - ۱۸۷]؛ حالبوکه «قاش» کله سی، «محمود کاشغری» نک هجری بشنجی عصرده یازیلش «دیوان لغات الترک»

ینه نظر آ، «یات» دن آیریدر؛ تورکلر بیاض ویا سیاه رنکده اولان بو طاشی، ییلدیرمدن، صوسزلقدن، شیمشکدن تحفظ ایچون بیاض یوزوکه قویوب طاشیرلردی [آریجه «مارقووارت» ده باقکز، مذکور اثر، ص ۲۰۱. - كذلك «هفت اقلیم» ده ده بوکا دائر مفید ایضاحات واردر: نرشیخی ذیلنده، ص ۲۶۹].

۲

تورکلر ده کی بوسحری عادت حقنده کی اسکى معلوماتی (هجری ۳۰۱ - ۳۳۱) سنه لری آراسنده تورک مملکتلرینی کزمش اولان «ابو دلف مسعر ابن مهلهل» ک سیاحتنامه سنده بولیورز. بواسلام سیاحی، «کیاک» تورکلرندن بحث ایدرکن، اونلرک هرایسته دکلی زمان یاغموور یاغدیرمغه یارایان بر نوع طاشلری اولدیغنی سویلیور [معجم البلدان، «چین» ماده سنده]. بوندن براز صوکر (هجری ۳۵۵) ده اثرینی یازان «مقدیسی» - شبهه سز کندیسندن اولکی زمانلره عائد منابعه، حتی بلکه ده «ابودلف» استناداً - تورکلر آراسنده ایسته دیکی زمان قار و طولو یاغدیران آداملرک موجودیتندن، بر روایت شکلنده، بحث ایدیور [کتاب البدأ والتاریخ، هوآرتز جهسی، ج ۴، ص ۲۰]. دوغرودن دوغروییه شخصی مشاهدیه استناد ایدن اسکى ایکنجی منبع، «دیوان لغات الترک» در. مختلف تورک مملکتلرینی دولاشدیغنی و بوتون تورک شعبه لرینک لهجه و عادتلرینی بیلدیکنی سویله یین بو کاشغری تورک مؤلفی، تورقولوژی ایچون امثالسز بر معلومات خزینه سی اولان بو اثرنده، «یات: یت» کله سی حقنده - ایکی مختلف یرده - شو معلوماتی ویریور: «یت: یاغموور و روزکار جلبی ایچون طاشلر ایله کهانت - بر نوع کاهنلکدرکه خصوصی طاشلرله یاپیلیر. یاغموور و روزکار جلب ایدیلیر. بن بونی یغما قبیله سنده کوزمله کوردم: اوراده یانغین اولمشدی؛ سوندورمک ایچون یاپیلدی. موسم یازدی؛ او یله اولدیغنی حالدله اللهک اذنیله قاریاغدی و یانغینی سوندوردی». کتابک دیگر بر یرنده آریجه «یاتاتیق» کله سنده راست کایورزکه، بونک موجودیتی ده بو عادتک درجه تعمینی پک اینی کوسته ریور؛ و «یات» ک سحر یاپیلان بر طاش اسمی اولمایوب «خصوصی بر طاقم طاشلر اعانه سیله یاپیلان سحر» معناسنه کلدیکنی آکلاتیور.

دوغرودن دوغروییه مشاهده اوزرینه ابتنا ایدن بو ایکی قطعی افاده ایله «مقدیسی» نک

براز شبهه ایما ایدن سطرلرندن صوکرآ، قرونولوژی اعتباریله اک اسکی منبع، مجهول بر مؤلفک (هجری ۵۲۰) ده یازمغه باشلادیغی «مجل التواریخ والقصص» در. بر عصردن بری علم عالمده پک معروف اولان بونادر اثرک (۷۵۱) ده استنساخ ایدیلش بر نسخہسی المزدہ اولدیغی جهتله، بونده «یات» حقنده بر منقبه نك موجودیتنی کورییورز: مؤلف تورکله عائد اون برنجی بابده «نوح» ک «یافت» و یردیکی قطعہ ارضده صوآزاولدیغی، بناء علیه باباسندن بر یاغمور دعاسی اوکره نمک ایسته دیکنی، بونک اوزرینه نوحک اوکا «اسم اعظم» ی اوکره تدیکنی، «یافت» کده بونی بر طاشه قازدقدن صوکرآ موسقه کبی بویننه آصه رق «جیحون» حوالیسنه کلوب اوتوردیغی آکلاتیور؛ و براز صوکرآده «غز: اوغوز» لردن بحث ایدرکن، اوغوزلرله دیگر تورکله آراسنده بویاغمور طاشی مناسبتیله تحدث ایدن اسکی نزاعک حالا دوام ایتدیکنی سویلیور: «یافت» ک وفاتی متعاقب چوققلری آراسنده چکیلن قرعه ده «یده طاش»، «تورک» و اصابت ایتدیکی حالده، «غوز» اوکا ساخته بر طاش ویره رک اصل طاشی کندیس صاقلامش؛ مؤخرآ اونک ساخته لکی آکلاشینجه «تورک» ایله «غوز» آراسنده برچوق حربلر اولمش و حتی «غوز» ک اوغلی «بیغو: یاغو» اوصیراده قتل ایدیلش. «مجل التواریخ» ک مأخذلری آراسنده «عبدالله ابن المقفع» ک «سیرالملوک» ی ده بولوندیغی جهتله، اوغوزلره عائد اولان بو منقبه نك اورادن آلمش اولماسی محقق کیدر؛ نته کیم، عین منقبه یی ذکر ایدن «کردیزی» دن نقللرده بولونان «مارقووارت»، بونک «ابن المقفع» دن آلدیغی - شبهه سز مؤلفه استنادآ - سویله مکله، بونی تأیید ایدیور. اوغوز تورکله رینک ایرانلیلرله مناسباتی بالخاصه ساسانیلر دورنده پک زیاده قوتله ندیکی، و حتی تورکله رک ملی منقبه لرینی حاوی بعض تورکجه اثرلرک داها او زماندن عجمجه یه ترجمه ایدیلدیکی دوشونولورسه [فضله تفصیلات: تورک ادبیاتنده ایلك متصوفلر، ص ۲۸۱ و متعاقب]، «ابن المقفع» ک بو منقبه یی اسکی بریازیلی منبعدن نقل ایتدیکی آکلاشیلیر. «اوغوزلر» له «قارلوقلر» - و «عوفی» یه نظرآ اونلرک برشعبه سی اولان «چیکیل» لر - آراسنده اسکیدن بری برخصومت وضدیت موجود اولدیغی معلومدر: داها «غرب تورکله ری» دولتتک اندراسندن صوکرآ «چو» و «تالاس» نهرلری جوارنده کی یایلار قارلوقلر طرفندن ضبط ایدیلهرک اوغوزلر شمال غربی یه دوغرو رجعته مجبور ایدیلشلردی. «ویسده لو» و «شاوان» و کوره، بوخصومت داها اول، یعنی «قارلوقلر» ک میدان

چیقدیغی ایلک دورلردن باشلامشدر [تفصیلات ایچون شو اثرلرمزه باقکمز : تورک ادبیاتنده ایلک متصوفلر ، ص ۱۵۳ - ۱۵۴ ؛ تورکیا تاریخی ، ص ۱۰۶ - ۱۱۰] . پک ممکندرکه بو « له ژاند » ، بویله بر تاریخی واقعه نك ایضاحی ایچون میدانله کلش اولسون . فقط بویله اولماسه بیلله ، تورکلرده کی بو « یات » عادت نك پک اسکی دورلره ارجاع ایدیلله بیلله جکی ، بو وثیقه ایله قطعی صورتده آ کلاشیلیور .

ایشته « مجمل التواریخ » ده و مؤخرآ « رشیدالدین » ک « جامع التواریخ » نده ذکر ایدیلن بو « یات » منقبه سی ، « ظفرنامه : شرف الدین یزدی » ، « مطلع السعدین : عبد الرزاق سمرقندی » ، « زبدة التواریخ : حافظ ابرو » ، « روضة الصفا » ، « حبيب السیر » ، « هفت اقلیم » و داها بو کبی برچوق - محصول التقاط اولان - عرب ، عجم ، تورک اثرلرینه کیرمشدرکه ، بوراده اونلرک ساده جه اسملرینک ذکر ییله پک اوزون سورمه ؛ و بو مکرر افاده لرک اساساً علمی بر قیمتیه ده یوقدر . بونلردن آیری اولارق ، بومسئله حقنده شایان دقت بعض معلوماتی ، « قزوینی » نك « عجائب المخلوقات » نده و اونکله مترافق اولارق « معجم البلدان » ده « ترکستان » ماده سنده بولیورز . بوتون بونلرده کی فضله معلومات باشلیجه درت ماده یه منحصر کییدر :

۱ . - « اسماعیل بن نصر سامانی » نك غیرمسلم تورکلره اجرا ایتدیکی بر حربده تورکلرک بوسحری یاپمه لری و حکمدارک دعا و مناجاتی اوزرینه یاغمور بولوطنک تبدیل استقامتله تورکلر اوزرینه کیمه سی و اونلری محو و پریشان ایتمه سی . مختلف نسخه لرده بو حکایه بر از فرقلی اولدیغی کبی ، بعضیسنده دوغرودن دوغرویه حکمداردن روایت ایدیلدیکی حالده ، بعضیسنده اوکا استناداً حکایه ایدیلکده در . « روسقا » نك دیدیکی کبی بو حکایه نك ترتیبنده « ته اولوژیک » بر فکر حاکمدر .

۲ . - « داود بن منصور البادغیسی » دن نقلاً ویریلن معلومات . اوکا بو معلوماتی ویره ن ، غوز حکمدارینک اوغلیدرکه [۱] ، « یات » مسئله سی سؤالنه قارشى بونك حقیقتی تسلیم و شو منقبه یی حکایه ایتمش : اجدادمدن بری دورک حکمداری اولان باباسیله کچینه میورمش . یاننه آزادلیلرندن و کوله لرندن ایسته دکلیغی آلوب حرب ایده ایده شرق

۱۱ | کرک « یاقوت » ده کرک « روسقا » نك نشر ایتدیکی متنده و ترجمه سنده بونك اسمی باکلش یازیلشدر . بو اسمی دوغرو او قویامادمسه ده ، باباسنک آدی « جویه » یعنی « یابغو » اولدیغی پک ایی آ کلاشیلیور . « مجمل التواریخ » ده ده اوغوز حکمدارلرینه « پیغو : یابغو » دئیلدیکی مسطوردر . « روسقا » بو اسمی دوغرو او قویامادیغی کبی ، « ملک الغز » ی ده « ملک الغز » دئیله باکلش او قومشدر .

طرفه کلمش . نهایت بربره کلمش که اورا خلقی آرتق داها ایلری کیدیلهمیه جکنی سویله مشلر .
 بوراده بر طاغ وارمش که ، کونش اونک آرقه سندن دوغور و نه وارسه یاقیورمش .
 اقامتکاهلریر آلتنده کی قوووقلرده ایمش . وحشی حیوانلرک هر بری جنسنی و خاصیتنی
 اوکرندکری بر چاقیل طاشنی آغزلینه آلارق باشلرینی کوکه قالدیریورلرمش ، بونک
 اوزرینه حیوان ایله کونش آراسنه کیره بر بولوط اونی کولکه لندیریورمش . ناقلاک
 جدی و آرقاداشلری بو طاشدن آلارق مملکتلرینه کتیرمشلر . او طاش حالا موجود
 ایمش ؛ یاغمور ایسته دکری زمان طاشی صاغه صوله قیمیلداتهرق یاغمور یاغدیورلرمش .
 قار و طولو ایچون داها فضله صارصارلرمش . « مع مافیه ناقل بونی آ کلاتدقدن صوکر ،
 اسلام ذهینتیه بر تعویض ویرمک مجبوریتنده قالیور و دیورکه : » بو حادته سحر بازلق
 ماهیتنده برشی دکدر ، قادر مطلق اولان اللهک عنایتیه حاصل اولور . اوغوز پرنس لرندن
 برینک نقل ایتدیکی بو منقبه ایله « ابن المقفع » ک له ژاندی آراسنده هر حالده بر مشابیهت
 کوزه چارپیور . « هفت اقلیم » محرری بو منقبه نی نقلدن صوکر ، بو ایشی یاقمق ایچون
 تورکجه بر طاقم افسونلر او قودقلرینی ده سویلیور و دیورکه : « بعضیلری اعتقاد ایدرلرکه
 « سنک یدد : جده طاش » بودر [شه فر ، نرشنی ذیلنده ، ص ۲۶۴] .

۳ . — « عجائب المخلوقات » نسخهلرندن برنده ، دیکرلرندن تماماً فرقلی اولارق شویله
 بر افادهیه تصادف ایدیورزکه ، بو روایتک موردی مجهولدر : « تورکلرک مملکتنده مشهور
 بر طاغ کچیدی موجوددر . یورادن کچن هرکس حیوانلرینک نعلنی یوک ایله صارار ، تاکه
 طاشلرینک کورولتوسی ایشیتیلهمه سون . شاید بو طاشلردن بریسی دیکری اوزرینه دوشرده
 ولو غایت جزئی بر کورولتو حاصل اولورسه ، هوا بولوطلانیر و بو بولوطدن مبدول یاغمور
 یاغهرق انسان اولنجهیه قدر کسيلمز » . کورولیورکه بوراده خصوصی بر آیین ایله و بر
 طاقم سحری فورموللرله یاغمور یاغدیورمق موضوع بحث دکدر .

۴ . — « قزوینی » نک افاداتی آراسنده تاریخ دینی اعتباریه اصل شایان دقت اولان
 جهت ، عربی بر نسخه ده مجهول برراویدن ، فارسی برمتنده ایسه « حسن بن محمد القزوینی » دن
 نقل ایدیلن شو پارچه در : « سلطانک وزیری عمادالملک ساوجی نزدنده ایدک . سوز « بت »
 دینن بو طاشه انتقال ایتدی . حاضر وندن بعضیسی بونی مستبعد کوردیلر . وزیر او زمان
 برینی چاغیرتدی و اوکا تورکجه اولارق دیدی که : بزه بت یاپ . بونک اوزرینه او آدم
 بر فنجان ایسته دی ، فنجانه صو طولدوردی و ایچنده بر طاش آتدی . قیصه بر زمان

صوکر ا بولو طر پیدا اولدی و یا غمور باشلادی. « فارسی متنك باش طرفنده بو یا غمور طاشنه « بت » دیندیکی و « جلال الدین خوارزمشاه » نزدنده بونك موجود اولدیغی ده مذکوردر. بر متنده « سلوی » دیکرنده « ساوجی » دییه مقید اولان بو ذات ، هیچ شبهه یوق که ، جلالك قاردهشی « رکن الدین غورسانجی » نك وزیر ی « عماد الملک محمد بن الشدید الساوی » در [Houdas, Histoire du sultan Djelal-ed-din. p. 45, 46, 76, 77]. « روسقا » نك ده اهمیتله اشارت ایتدیکی وجهله ، بوراده الهمهم ایکی نقطه « جلال الدین » ك بو طاشه مالک اولمه سی و بوکا « بت » نامی ویریله سیدر. برنجی نقطه حقنده بر آرز آشاغیده ایضاحات ویره جکمز ایچون ، ابتدا « بت » کله سی حقنده کی فکر مز ی سویله یه لم : « دیوان لغات الترک » ده « بت : بوت » کله سی « صنم idole » دن ماعدا [*] ایکی صورتله تفسیر ایدیلیور : « بویوکلردن برینك هدیه و یا جاژمه سنی کتیره نه ویریلن نحشیش - بویوکلرک ارکک و قیز جوجوقلرینك آلنلرینه آسیلان بویوک و قیمتی فیروزه طاشی . بو ایضاحلردن ایکنجیسی بو مسئله یله آرزچوق علاقه دار کورونیور : قیمتی طاشلره بلکه ده عموماً « بوت » اسمی ویریلدیکی احتمالدن بعید دکسه ده ، بو سحری عادت حقنده پک ای معلومات صاحبی اولان « محمود » ك بو تقدیرده مطلقا بونی قید ایده جکی ده دوشونولمه لیدر. « بت » آریجه « صنم idole » معناسنه کلدیکی ، و یا غمور طاشنك ده ، یا بر صنم شکلنده بولوندیغی و یا فوق الطبیعه بر قدرتی حائر عدایدیلدیکی جهته ، بونامی آلدیغی ، عقله کله بیلیر. لکن موجود منابع تاریخیه دن هیچ بری بو کاعا ئه معلومات ویرمه دکاردن ، بو احتمال فوق العاده بعیددر. بناء علیه ، بز بوراده براستنساختی خطاسی اولدیغی و مسئله نك « یت » ك « بت » شکلنده یازیله سندن تحدت ایتدیکی ظن قویسنده یز . صوکر ا ، فارسی متنده کی بو طاشك اسمی « بوت » اولسه ، عربی متنده کی « بزه بوت یاپ » جمله سی معناسز اولوردی ؛ حالبوکه بونی « بزه یت یاپ » شکلنده تصحیح ایدر ایهك ، جمله حقیقی معناسنی آلیور . « اعمل لنا یت » شکل مصححی ، « محمود کاشغری » ده مصرح معین تعبیرك تام عربجه مقابلیدر .

« جلال الدین خوارزمشاه » ك « یات » طاشنه مالک اولدیغی و حتی بونکله یا غمور یاغیردیغی ، بو خصوصده ال شایان اعتماد منبع اولان « نسوی » بزه بیلدیرمک صورتیه یوقاریده کی افاده نك صحت و وثوقنی تأیید ایتمش اولیور : اخلاط جوارنده « ولشکرد » اوواسنده اجرا ایدیلن یا غمور مراسمی « جلال الدین » بالذات اداره ایتدی. مؤلف ، ابتدا [*] محمود کاشغری « جاهلیه تورکرینك » بوتلری اولوب حتی اولده قربانلر کسدکارینی قید ایدیور.

بو غریبه یه اینامادیغی حالدہ مؤخرأ مشاهداتی اوزرینه اینامغه مجبور قالدیغی صفوتله اعتراف ایتمکده در [ص ۲۹۶ - ۲۹۷] . «نسوی» نك افاده سی، هجری یدنجی عصرده شرقی آناتولی اوغوزلرینک ده بواسکی قومی عنعنہ یی اونوتمایه رق ، سلطاندن بوخصوصی رجا ایتدکلرینی آ کلاتیورکه، پک زیاده شایان دقتدر. خوارزمیلرده بو « یاتجیلق » عادتک شایع اولدیغی کوسترن دیکر بر دلیلی ده ، « هانمر » ک استفاده ایتش اولدیغی « محمد بن منصور » ک اثرنده بولیورز [۱] . عینانقل ایتدیگمز شو افاده ، دین تاریخی اعتباریله ده پک قیمتلیدر : « سلطان محمد خوارزمشاهک چادیرنده ، یازین ، اختیار بر آدم بو طاشی قوللانش . صو طولو بر طاس آلارق چادیرک اورتہ سنه قویمش . صاغنه و صولنه ایکی بورو رکز ایتش ، بر اوچنجیسنی ده یوکسکده رکز ایتش ؛ یاغمور طاشی رنکنده بر ییلان بو بورودن آشانی صارقیورمش . ییلانک باشیله طاسده کی صویک سطحی آراسنده برآز مسافه وارمش . صو کرا ایکی دانه یات طاشی طاسه طالیرمش ، بر لحظه صو کرا تکرار چیقارهرق بربرینه سورتدکن صو کرا ایکیسینی ده برر طرفه فیرلاتمش و بونی یدی دفعه تکرار ایتش ؛ متعاقباً طاسدن صو آلارق هر طرفه سرپمش ؛ بو عملیه اثناسنده باشی و آیاقلری چیپلاق بولونان اختیار حدتلمکده و بعض سوزلر میریلد انمقده ایتش . بونی متعاقب کوک یوزینی کشیف بولوطلر قاپلامش و یاغمور یاغمغه

[۱] « حجرالمطر قولایجه اوفالانه ییلیر ؛ بویوک بر قوش یومورطه سی قدر اولوب اوچ تورلودر : قبرمزی بشکارله طولو بیاض توز رنکنده ، بیاض تمیز و قویو قیرمزی ، یاخود مختلف اللون . بو طاشک شکلی حقنده مختلف فکریلر واردر . بعضیلرینک ظننه کوره بو طاش چینک اقصای حدودنده بولونان معدنلرک محصولیدر ؛ بعضیلری صانیرلرکه طوموز جنسندن بر حیوانک قارنددن چیقاریلان حیوانی المنشأ بر طاشدر ؛ دیکرلری دیرلرکه چین حدودنده بولونان « سرخاب » آدلی و قیرمزی قانادلی بویوک بر صو قوشنک محصولیدر ؛ بو قوش صویک چوق اولدیغی یرلرده یووا قورارمش ، یازین صو یووانک آلتنه ایندیکی زمان اورادن یاغمور طاشی چیقاریرلرمش . یالکز بوتون تورککرت متفقدلرکه هر هانکی موسمه و نه زمان اولورسه اولسون مطلقاً تأثیرینی یاپار . قار و طولو طاشنک یاغمور طاشنک عینی غیری می اولدیغنده اختلاف واردر . ایکسینک عینی فکرنده بولونالر ، تأثیرینک درجه سنه کوره یاغمور ، قار ، طولو یاغیدر دینی رأینده درلر . بو طاشک صورت استعمالی حقنده اختلاف واردر ؛ بعضیلری بونک یوکسکدن آلاغه آقان صویک ایچنه قوندیغی سویلرلر ؛ بر طاقی ده بونک صورت استعمالنه یالکز تورککرت واقف اولوب باشقه کیمسه یه اوکرمه دکلری رأینده بولونورلر » [« محمد بن منصور » دن نقلاً هانمر ، « روسقا » نك مقاله سی حاشیه سنده] . بونک طرز استعمالی حقنده « غرونار » ده و « وامبه ری » ده ده تفصیلات واردر .

باشلامش . بو وقعہ نك دیکر بر ناقلنه نظر آ ، اختیار ، بو سحری عملیه اشناسنده دائمی بر یورغونلق و اضطراب دویدیغنی اعتراف ایتمش .

« یاداجیلق ، یاتجیلق » حقنده متعاقب عصرلره عائد تاریخی وثیقهلرده بعض معلومات داها بولیورز : مثلاً مؤرخ « جویی » ، « اوکتای » ك « ختای » طرفلرنده کی فتوحاتندن بحث ایتدیکی صیراده ، موغول اوردوسنده بولونان بر « قانقلی » تورکنك بو واسطه ایله کونلرجه یاغموور یاغدیردیغنی و موغول اوردوسنك بو سایهده غالب کلدیکنی ذکر ایدیور [۱] . كذلك « نزهة القلوب » مؤلفی « حمدالله قزوینی » - بعض مؤلفلردن نقلاً - « اردبیل » ده آلتنجی عصردن بری یاغموور طاشنك معلوم و مستعمل اولدیغنی سویلهدیکی کی [Gibb Memorial, xxIII, I, 285] ، « تیمور » ك « توزوكت » نده ، « ابن خلدون » مقدمه سنده ، « بابر شاه » ك « بابرنامه » سنده [پاوه دو قورتهی ترجمه سی ، - ج ۱ ، ص ۳۰ و ۸۶] بو عادتك حالا توركلر آراسنده دوامنی کویستره مختلف قیدلر واردر . كذلك « روضة الصفا ، حبيب السیر ، هفت اقلیم » کی اثرلر سایه سنده هجری ۱۰ و ۱۱ نجی عصرلرده ، توركلر و اوزبكلكر آراسنده بوغیر اسلامی عادتك حالا دوامنی اولره نیورز . « دوبو » نك افاداتی نقل ایتدیکی « عزت الله » ، « یارکند » کی صوئوق مملکتلرده یاپیلا بیلن بو یاداجیلغك هندستان کی صیجاق بریرده اولامایه جغنی سویلیورسه ده ، « برهان قاطع » بونك ماوراءالنهر و هندستانده ده یاپیلدیغنی تصریح صورتیه اونی تکذیب ایدیور . فی الحقیقه ، هندستانده بو شایع ایسه ، بونك ، شبهه سز ، توركلر واسطه سیله اورایه انتقال ایتدیکنه حکم ایده بیلیرز . بو عادتك خاطره سی آناتولی اوغوزلری آراسنده ده عصرلرجه دوام ایتمش اولمالی که ، « نجاتی ، باقی ، نفعی » کی عثمانلی شاعرلرنده ده بونی ایما ایدر بر طاقم شیلره راست کلیورز .

[۱] تاریخ جهانکشا ، ج ۱ ، ص ۱۵۲ . ناشر « میرزا محمد بن عبدالوهاب قزوینی » متنده بلا سبب « یات » ی « یای » شکلنده براقیدی کی ، علاوه ایتدیکی بر حاشیه دهده بو سحری عاده « یای » و اونی یاپانه ده « یایچی » دینیلدیکنی قید ایدیور . بو عاده « یات ، یده ، یادا ، جده » و بو عملیه بی یاپانلره « یاتچی ، یده جی ، یاداجی ، جده جی » دینیرسه ده ، « یای » و « یایچی » تعبیرلری قطعاً موجود دکدر . « یات : یای - یاتچی : یایچی » شکلرینك مشابهتی مستسخری و حتی بو فاضل و مدقق طابعی شایرتمشدر . بوتون تورك لغتلی و یوقاریدن بری ذکر ایتدیکنمز بوتون منابع بوکا کافی بر دلیلدر . « وامبه ری » ، موغوللر آراسنده اولدیغنی کی آنتایلیر و قیرغیزلر آراسنده ده معلوم اولان بوکله نك « زند » اصلندن و « یاتا » zata « کله سندن آلتدیغنی سویلیورسه ده ، بونك جلی صلاحیتك خارجنده در .

اسكى توركلارده كى بوسحرى عادت حقنده بولايديكمز تاريخ واتنوغراقى وثيقهلى ايشته بونلردن عبارتدر . توركلرك اك اسكى دىنى سيستهملرنده « سحر » ك شېهسز بويوك بر موقى اولديغى و « قام » دينلن تورك شامانلرينك بر چوق سحرى عمليله راپدقلى معلومدر ؛ حتى « محمود كاشغرى » يه كوره توركلر سحره « يالغى - يالوى » نامى ويرلردى . ايشته بوياغمور طاشيله سحر يامق ده ، شېهسز ، اودورلردن قالان و اسلاميتك قوتلى تاثيراتنه عصرلرجه مقاومت ايدن بر عنعنه در . آناطولى توركلرى آراسنده حالا موجوديتنى بيلديكمز عمومى ياغمور دعالرى مراسمى تدقيق ايديليرسه ، اونده بو « يات » عنعنه سندن بعض ايزلر بولمق امكانسز دكلدر . يوقاريده مذكور منبعلرده « نوح » و « يافت » ك و « اسم اعظم » ك ميدانه چيقماسى ، اسكى منقېه نك اسلاميت تاثيرى آلتنده كى بر تحولندن عبارتدر . كذلك ، « ويسدهلو » ده و « جوينى » ده - بربرندن اپى فرقى ايكي طرزينه - راست كلكيكمز اويغور منقېه سنده ده ، ينه سحرلى بر طاش كوريورزكه ، اونك ده « يات » ايچون قوللانيلان عىنى طاش اولمىسى پك قوتله ملحوظدر . حتى « محمد خوارزمشاه » ك چاديرنده بو سحرى عمليله نك طرز ايفاسى حقنده ويريلن ايضاحات ، آلتاي شامانلرينك ياپدقلى بوكا مماثل عمليله رى پك زياده خاطرلاتيور . بوراده « فرازهر » ك ديكر قوملرده موجوديتندن بحث ايتديكى بوكا مماثل حادثه لرله ، توركلارده كى بوسحرى مؤسسه آراسنده مقاييسه رپامغه قالقشمايه جغ [۱] ؛ ساده جه برمورخ صفتيله ، ميدانه قويدىغى بو وثيقه لر ، قبل الاسلام تورك تاريخ دينيسنك تدقيقنه كوچوك بر خدمت ايدى بيليرسه كافيدر .

كوبىيلى زاده محمد فؤاد

استانبول دارالفنوننده «تورك ادبىاتى تاريخى» مدرسى

[۱] فرازهر ، رامودور ، برنجى كتاب ؛ سنت ايله ر ، فولكلور بيبليك ، ۱۹۲۳ ، ص ۱۴۷